

Egy Balassi-versszak értelmezéséhez

A Balassi-kutatók a költő életművében igen jelentős helyet és szerepet tulajdonítanak a legérettebb korszak *Kiben az Celia feredésének módját írja meg, annak felette perig természetéről, magaviseletéről és szépségéről is szól* téma-megjelölésű versének. A legutóbbi időkben újabb vélemények híradása jelzi: a verset — s különösen annak első versszakát — még máig sem elemezték kielégítően. Csanda Sándor a vers részletes analizálásakor¹ a következőképpen értelmezi a kritikus helyet: „A négyszakaszos költemény elején itt is a téma megjelölése áll; lovagias udvariassággal célozva arra, hogy mit érzett, amikor Célia a szeme előtt fürdött: »Kinek mezítelen testére szerelem gerjedvén füstí menne.« (A füstí menne kifejezés jelentését pontosan nem ismerjük, a szövegösszefüggésből úgy értelmezhető, hogy a nő bőre párolgott.)” (Kiemelés: J. J.)

Ez az értelmezés — noha meglehetősen pontatlan és tisztázatlan! — talán nem is ösztönözte volna e helyreigazító szándékú kis vitacikk világra jöttét, ha az általa elindított hógolyó nem vált volna kisebb méretű lavinává. Ugyanis Csanda Sándor Balassi-könyvét ismertető és méltató jegyzeteiben² már ekképpen lép tovább Benkő László: „A nyelvi-stilisztikai sajátágok közt tallózva, még egy apró mozzanat kívánkozik tollhegyre. A Célia feredésének módját festő költeményben ezt a *naturalisztikus* (Kiemelés: J. J.) sort olvashatjuk: »Kinek mezítelen testére szerelem gerjedvén füstí menne«”

A továbbiakban Benkő „sem grammatikailag, sem szemantikailag” nem fogadja el Csanda képmagyarázatát, miszerint a nő bőre párolgott. Szerinte a vers „félreérthetetlen alaphelyzete” az, hogy Balassi látja a „fürdőző Céliát, mezítelen testét az imádott nőnek”. — S így fűzi tovább Benkő László a gondolatsort: „Egy szép női test látása minden egészséges férfiban erotikus hatást kelt még ma is. Balassi korában még nem volt szokás a bikinis, monokinis strandolás, tehát a mezítelenség hatása nyilván még elevenebb, még intenzívebb volt. Érthető, hogy Célia mezítelen teste szerelmi gerjedelmet vált ki a költőből, aki tudvalevően hevülékeny ifjú volt. Minthogy azonban (legalábbis a vers tanúsága szerint), eszményi női ideálként, szinte égi alakként lebegett a költő előtt, heves vágya csak vágy maradhatott, meghiúsult, füstbe ment. (A *füstí ~ füstít* todalékos formák a mai nyelvhasználat szerint *füstbe* helyett egyáltalán nem idegenek sem a régi, sem a népnyelvtől.)”

Mielőtt a fenti két megjegyzés, vélemény vitatható pontjait szemügyre vennénk, idézzük fel, mit is írt a költő az inkriminált sorokban:

*Csudálván egy ferdőt, ki felette nagy gőzt magában eresztene,
Ferdős okát mondja: Ez, úgymond, nem csuda, mert Coelia ül benne,
Kinek mezítelen testére szerelem gerjedvén füstí menne.³*

Vagyis már a vers „félreérthetetlen alaphelyzete”, a költői versindító situáció sem azonos a fentebbi idézetben megállapított, mezítelen Céliát látó (leső?) s *naturáisan* megjelenítő Balassiéval. *Manierista* képalkotó technikával van itt dolgunk: a költő az *önmagában gőzölgő* fürdőt látja — akárcsak lelki szemével is —, majd merész vágással egy párbeszéd felét, a „ferdős” választát közölve oldja meg a rejtélyt, adja meg a nagy gőz *okát*:

¹ CSANDA Sándor: Balassi Bálint költészete és a közép-európai szláv reneszánsz stílus. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1973. 128.

² BENKŐ László: Stíluselmélet és irodalomtörténet (Jegyzetek Csanda Sándor Balassi Bálint költészete című könyvéhez). Irodalmi Szemle 1974. 8. sz. 752–756.

³ BALASSI Bálint: Összes Művei. I. Összeállította ECKHARDT Sándor. Bp. 1951. 126.

... Ez, úgymond, nem csuda, mert Coelia ül benne,
Kinek mezitelen testére szerelem gerjedvén füstí menne.

Azaz a Csanda és Benkő által a szövegkörnyezetéből, összefüggéseiből kiszakított utolsó mondat végső soron okhatározói értékű jelzői mellékmondat: Mert az a Célia ül benne, akinek mezitelen testére szerelem gerjedvén, füstí menne.

Tehát nem Balassi vágya ment füstbe! Miként a szerelem sem a költőben gerjedt (legalábbis ezúttal nem azt írja meg), hanem

- (valószínűbb) Célia mezitelen testében, ami úgy fölhevítette a vizet, hogy annak „füstí menne” — azaz gőzzé változott,
- (kevésbé valószínű, de nem kizárt) Célia mezitelen teste iránt még a fürdő vize is szerelemre gerjed, s ez a gerjedés a vizet annyira felfűtötte, hogy „füstí menne” — azaz gőzzé változott.

Ez az az önmagában „felette nagy gőz”, amit a versindító manierista költő megcsodált. Vagyis módszere egészen *filmi* megoldáson alapult: először csak a sűrű gőzt mutatja, majd „kamerájával” — amely technika már a *Katonaénekek*ben is a manierizmust előlegezi⁴ — behatol a „füstölgő” pára közé, ahol esetleg már a mezitelen test is látványvá válik — a ferdős fejtegetéseitől kisérvé.

Mindez persze csak akkor igazolható, ha a „füstí menne” szókapcsolat alátámaszt egy ilyesfajta értelmezhetőséget. Az eddigiekből már minden bizonytalanság megvilágosodott, hogy itt — a vitatott felfogással szemben — nem a *füstí~füstté megy* = *füstbe megy* 'meghiúsul, nem válik valóra' jelentésről van szó! Benkő szerint ugyan elképzelhetők ilyen todalékos formák is, melyek a „mai nyelvhasználat szerint *füstbe megy* helyett egyáltalán nem idegenek sem a régi, sem a népnyelvtől”. Nem akarván sem szükség- sem botcsinálta nyelvészéket fellépni, inkább csak képi-logikai szempontból vettem a verset szemügyre. De az még az én figyelmemet sem kerülhette el, hogy sem a Szarvas—Simonyi-féle nyelvtörténeti szótár, sem a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, de még a nyelvjárási szótár — Szinyei tájszótára — vagy O. Nagy Gábor szólás- és közmondásgyűjteménye sem tüntet fel *füstí megy* vagy *füstté megy* alakot. Ezzel szemben *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* a *füst* címszó alatt megjegyzi: „1433 k.: ? 'gőz; pára; Dampf, Dunst szag; Geruch (Fest. K.)” sőt, 1519-ből van ilyen értelmezésű adata.⁵ *A Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (vapor; dampf; dunst) jelentés alatt többek közt a következő példákat hozza a *füstí* alakra: „Az kwthnak fysty: fumus e puteo” (JordC. 900); „Az keresztyének veszekedésének füstí alatt nagyobb erőtt vöttek volna az mahometanusok” (Pázm: Kal. 436.).⁶

Az analógiás példák tehát igazolják a *füst* 'gőz' jelentését, s inkább a *füstí~füstje* megfelelés mellett szólnak a *füstí~füstté* helyett. Illetve elfogadhatjuk a *füstté megy* alakot is, de nem a *füstbe megy* 'meghiúsul, nem válik valóra, megsemmisül', hanem a *füstté válik* (itt: gőzzé válik) értelemben. Hogy a *füst*, *gőz*, *pára* egymás szinonimája lehetett, jól mutatja a vers első sorának egyik variánsa: „ferdüst hogy magauaal nagy gőozt páraual erebtené”.⁷

Arról nem is beszélve, hogy — tudtommal — sem Balassi verseiben, sem *Szép magyar Comediájában* nem mutatható ki a sok kárvallás, hiábavalóság, beteljesületlen reménykedés kifejezésére a *füstí~füstté megy* = *füstbe megy* metafora, s különösen el kell tőlül tekintenünk a Benkő-feltételezte naturalista-szexuális vonatkozásban. Már csak azért sem valószínű, hogy Balassi valóban látja a fürdőző Szárkányt Annát, mert a fürdőző jelenléte esetleg arra enged következtetni, hogy *gyógyfürdőzés* szolgáltatta a konkrét ötletet Angerianus egyik epigrammájának kölcsönvételéhez! A török világ képét megrajzoló Takáts Sándor ugyanis így ír a „ferdősökről”: „A patikáriusokon kívül egykoron az úgynevezett *fürdőzők* vagy *fürdő-mesterek* is orvosszámba mentek. A XVI. és a XVI. [sic!] században több főúri családunk állandóan is tartott fürdő-mestert.”⁸ Inkább képzeletbeli „gyönyörködő szemlélődésről” van szó, mikor is a költő tobzódik képalkotó invenciózusságában. A legtöbb, amit még elfogadhatunk, Eckhardt véleménye: „De maguk a versek a gyönyörködést lehelik, a boldog szerelmet. Sőt a tiszta szépség mellett a Balassinál oly ritka érzékiséget is, mert a testi vágyódás képei itt kétszer is felbukkannak, mikor egyszer a rajta kapott Mária és Vénusz homéroszi megcsúfolását, másszor meg a fürdőző Coeliát festi merész elképzeléssel, Angerianusra emlékezve.”⁹ S hozzátehetjük még, hogy a versben felvonultatott légiés-könnyű hasonlatsor is rokon a gőz-képpel (verőfény, szép homály), annak mintegy továbbfinomítása, mely még inkább alátámasztja a versindító kép manierista jellegét.

⁴ VARJAS Béla: Balassi és a hárompillérű verskompozíció. ItK 1970. 479—491.

⁵ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I. Bp. 1967. 1004.

⁶ Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I. Bp. 1890. 1045—1046.

⁷ BALASSI Bálint: Ö. M. I. 262.

⁸ TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból. III. Bp. 1917. 117.

⁹ ECKHARDT Sándor: Balassi Bálint. Bp. 1941. 175.

Csanda Sándor — könyve a bizonyíték — jól hasznosítja a magyarországi Balassi-irodalmat. Értetetlen hát számomra, hogy e vers elemzésekor miért nyit utat bizonytalanságának, miért nem fogadja el a KLANICZAY Tibor által egyszer már frappánsan összefoglalt, végleges megoldásnak is elfogadható kép-magyarazatot: „a gőz Célia mezelen testén füstölög”¹⁰ — ami a magyar irodalom történetének kézikönyvébe is bekerült,¹¹ s amit, élve a kínálkozó alkalmal, ezáltal szerettem volna kiegyesíteni, árnyaltabbá tenni.

Jankovics József

Két XVII. századi erdélyi énekszerző életrajzához

(Fráter Pál, Fráter István)

Apáról és fiúról van szó: Fráter Pálról és Istvánról. Előbbiről az Irodalomtörténeti Közlemények közölt 1901-ben helyreigazítandó adatokat,¹ utóbbiról pedig az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon*.

Fráter Pál (meghalt 1658-ban) katona ember volt. Kemény János írta önéletrajzában,² hogy I. Rákóczi György 1634-ben elfogatta várad Veres Mihály vádja alapján, és Váradon tartotta fogva. Sikertelen azonban megszöknie. A Habsburg- király uralma alatt álló Felvidékre menekült. Innen írt epedő, vágyakozó verses leveleket feleségének, Barcsai Annának.

A nagyváradi Múzeumban letétbe helyezett Fráter-levéltárban fennmaradt egy keltezés nélküli ily verse, melyet a Liptó megyében levő Kriván hegység körüli helységek valamelyikéből írt. Ezt a versét ismertette Zsák J. Adolf 1901-ben, elfogadva egy későbbben ráírt 1660. évi dátumot. A keltezést Zsák önkényes módon azzal indokolta, hogy a levélíró „a szerencsétlen kimenetelű lengyelországi hadjárat után (1657), az erdélyi fejedelmi szék betöltése körül támadt nagy zavarok alatt Kemény Jánost pártfogolta, s ezért Kemény ellenlábásától száműzetett...”³

Zsák e megállapítása téves. Téves az 1660-as év is. A Fráter család — Madáchné Fráter Erzszi atyja, a családi levelesláda akkori őrzője — Nagy Ivánnal Fráter Pál életrajzát akként közölte,⁴ hogy I. Rákóczi György (meghalt 1648-ban) fogatta el. Ily értelemben írt róla Kemény János is. Az nem igazolható hogy II. Rákóczi György ellen fordult volna a lengyelországi hadjárat után.

Bethlen Miklós (1642—1716) — a későbbi erdélyi kancellár írja önéletrajzában, hogy midőn atyja 1658-ban Barcsai Ákos fejedelem mellé állt, II. Rákóczi György őt — a fiatal Bethlent elfogatta, de később a maga udvarába vette. Hogy ott jó dolga volt, „kiváltképpen Fráter Pálnak”, atyja jóbarátjának köszönhetette, „ki ekkor a fejedelemnek igen kedves és belső mindenesége volt”⁵.

En a vers keletkezését 1636—1640 körülre teszem. Ez években élhetett száműzetésben a Felvidéken. Feltevésemet több adat is alátámasztja:

1636 áprilisában az Erdélyből eltávozott Bethlen István — Bethlen Gábor fejedelem fivére — követelte az elfogott és elítélt Fráter Pál szabadonbocsátását.⁶

1636. október végén Lorántffy Zsuzsanna férjéhez — I. Rákóczi Györgyhez intézett egyik levelében ezt írja:⁷ „... Az jó békességet szívőből akarnám, de Édes Úram, ha meg kellene is engednem némelyeknek, kiváltképpen Fráter Pálnak, úgy engednék meg nekik, mint Salamon szeméinek...”

1640. évi száműzetésben élését bizonyítja egy ez évi lajstrom, melyben Fráter Pál Abaúj megyében szerepel.⁸

Fiáról, Fráter Istvánról (meghalt 1703-ban) az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikonban* ez áll: „Fráter István (17. sz.) író. Életének részletei még nincsenek felkutatva. 1684-ben, a török elől menekülve, Teleki Mihály várában, Huszton tartózkodott. Itt írta meg patrő-

¹⁰ KLANICZAY Tibor: A szerelem költője. Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 275.

¹¹ A magyar irodalom története 1600-ig. Bp. 1964. 474.

¹ ZSÁK J. Adolf: Bélmezei Fráter Pál verse feleségéhez 1660 körül. ItK 1901. 66—67.

² 1959. évi kiadás. 35., 210.

³ ZSÁK i. m. 66.

⁴ NAGY Iván: Magyarország családai. Pest 1858. IV. 260.

⁵ Bethlen Miklós Önéletírása. Bp. 1955. 171.

⁶ LUKINICH Imre: Bethlen István támadása 1636-ban. Száz 1910. 227.

⁷ SZILÁGYI Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése, 1632—1660. Bp. 1875. 30—32.

⁸ KORPONAY János: Abaúj vármegye monographiája. 1—11. Kassa 1866—1878.

2169 ITK greslináné 133. o.